Maria Czaplicka-Jedlikowska

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Toponimy z końcówką ‘-e w mianowniku

1. Uzasadnienie wyboru tematu

Bezpośrednią inspiracją do opracowania toponimów zakończonych na ‘-e w mianowniku stała się próba objaśnienia nazwy dawnej wsi *Szymborze* na Kujawach Zachodnich, położonej pod Inowrocławiem, której zwyczaje – kultywowane w czasie zapustów i Świąt Wielkanocnych – przypomina co roku telewizja polska. Chodzi mianowicie o wielowiekowy zwyczaj ludowego obrzędu – tzw. *przywołówek*.

Szymborze – jak czytamy na stronie internetowej poświęconej tej dawnej osadzie to: wieś prawdopodobnie od lokacji Inowrocławia na prawie magdeburskim, która wchodziła w skład starostwa inowrocławskiego. Pierwsza wzmianka o *Szymborzu* pochodzi z 1505 r. W dokumentach wymieniona jest jako *Szemborze* lub *Samborze*. Wieś ta została w XVIII w. zabudowana jako okolnica otaczająca owalną zabudowę, jako tzw. nawieś, ze stawkiem pośrodku. Razem z cukirownią, w pobliżu której znajdowało się 12 domów, w których mieszkało blisko 450 mieszkańców i folwarkiem Koenigsgraetz z 2 domami i 62 mieszkańcami stworzyła okręg wiejski posiadający łącznie 155 domów z 1810 mieszkańcami. Okręg zamieszkiwało 1391 katolików i 419 protestantów. Rozwój gospodarczy wsi miał miejsce na przełomie XIX i XX w. W 1934 r. wieś włączono administracyjnie do miasta Inowrocławia. Współcześnie jest więc Szymborze nie wsią, a dzielnicą Inowrocławia Szymborze. Zachowała jednak do dziś swój „wiejski” charakter i tradycje kulturalne. Szczególną wartość historyczną ma właśnie ten zabytkowy układ zabudowy wsi, czyli tzw. nawieś, teren do dziś wykorzystywany podczas ludowych obrzędów zwanych *przywołówkami*.

Dawna wieś *Szymborze* jest miejscem urodzenia najwybitniejszego poety Kujaw – Jana Kasprówicza (1860–1926). To tutaj mieszkali jego rodzice – inowrocławianin Piotr Kasprówicz (1823–1893) i szymborzanka Józefa z Kloftów (1837–1914), w domu należącym do dziadków poety ze strony matki. Dom, w którym urodził się poeta nie istnieje, po jego spaleniu w okresie I wojny światowej, w 1919 r. zbudowano nowy dom dla najmłodszej siostry Jana – Anny z Kas-

prowiczów Roliradowej (1870–1947) przy ul. Wielkopolskiej 11. W domu tym, będącym obecnie własnością Muzeum im. Jana Kasprówicza w Inowrocławiu, mieści się Oddział Muzeum im. Jana Kasprówicza w Inowrocławiu – Dom Rodziny Jana Kasprówicza. Budynek jest wpisany do rejestru zabytków¹.

Przedmiotem niniejszego opracowania są toponimy z końcówką *‘-e* w mianowniku.

W pozyskaniu tej grupy toponimów niezwykle przydatna okazała się publikacja *Nazwy miejscowości w Polsce. Układ a’ tergo*² opracowana przez Ewę Jakus i Krystynę Nowik [2010]. Autorki piszą we wstępie, że wykaz obejmuje nazewnictwo 97 200 obiektów zamieszkałych, administracyjnie samodzielnych (miasta i wsie) i niesamodzielnych (części miast, części wsi, osiedla, przysiółki, wybudowania). Wybrana grupa toponimów z końcówką *‘-e* w mianowniku liczy prawie trzysta nazw. Grupa ta okazała się bardzo reprezentatywna dla polskich mikrotoponimów, choć takiego stanu rzeczy raczej nie można było oczekiwać. Ewa Rzetelska-Feleszko w pracy *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* pisze, że: „Rzadkie są nazwy z **-je*, tj. w rodzaju nijakim, np. *Otusze* od imienia *Otuch*, wtórnie utożsamiane z formami liczby mnogiej” [Rzetelska-Feleszko 1998: 204]. W innym miejscu tej *Encyklopedii* autorka zwraca uwagę, że wśród nazw sekundarnych, powstałych jako derywaty słowotwórcze w procesie tworzenia nazw miejscowych, wymienić trzeba nazwy od nazw osobowych: dzierżawcze i część nazw pamiątkowych [Rzetelska-Feleszko 1998: 221].

2. Próba klasyfikacji toponimów z końcówką *‘-e* w mianowniku

Zasadniczym problemem w moim artykule stało się zbadanie czy w wybranej grupie toponimów i mikrotoponimów dominują w klasyfikacji semantycznej nazwy topograficzne czy kulturowe, pamiątkowe, relacyjne, dzierżawcze czy rodowe?

Nazwy, jako składniki regionalnego zasobu onimicznego języka, podlegają różnorodnym układom relacyjnym. Nieodzowne jest respektowanie specyfiki dziejowej, lokalizacji, relacji między składnikami systemu onimicznego, a sferą apelatywną języka. W badaniu zebranego materiału posłużyłam się metodą semantyczno-etymologiczną, której twórcą jest Witold Taszycki [1946], metodą strukturalno-gramatyczną, której twórcą jest Stanisław Rospond [1958], także

¹ Strona internetowa „Kujawy Zachodnie” – Szymborze 2011 – [strona zmodyfikowana 17:06, 16.04. 2014].

² Autorki piszą, że „jest zestawieniem wszystkich (niezależnie od ich genezy) współczesnych ojkonimów, występujących na obszarze Polski, ułożonym w porządku alfabetycznym od końca wyrazów, czyli a’ tergo. Jego bazą materiałową jest komputerowy wykaz urzędowych nazw miejscowości, uporządkowanych w kolejności identyfikatorów Głównego Urzędu Statystycznego według stanu na 15 lipca 2004 roku, zlokalizowanych zgodnie z obecnie obowiązującym podziałem administracyjnym na szesnaście województw”.

klasyfikacją komplementarną nazw terenowych Henryka Borka [1988: 43–53] wraz z uwagami Roberta Mrózka dotyczącymi właściwości systemów mikrotoponimicznych [1990: 231–257].

W pierwszym oglądzie zebranego materiału zauważamy, że wśród zebranych nazw z sufiksem ‘-e w mianowniku są nazwy miast (np. *Zabrze*, *Zagórze*), nazwy wsi (*Objezierze*, *Smolarze*), nazwy dawnych wsi będących obecnie częścią większego miasta jak *Szymborze*, *Sławoborze* czy mikrotoponimy, jakimi są zapewne nazwy: *Podfigurze*, *Zatorze*.

W literaturze dotyczącej klasyfikacji toponimów przyjęto, że

Ukształtowany w wielowiekowym rozwoju zasób środków nazwotwórczych, zróżnicowany geograficznie (regionalnie), a także pod względem produktywności na polskim obszarze językowym, wiąże się (w pewnym stopniu specjalizacyjnie) z typami nazewniczymi, które tworzą nazwy:

1) topograficzne, 2) kulturowe, 3) dzierżawcze – wszystkie pełniące od początku funkcje bezpośredniego identyfikowania miejsc zamieszkaných, uzupełniane jeszcze w tej roli formalnym typem nazw relacyjnych [zob. Borek 1988: 43–51], a także nazwy 5) patronimiczne, 6) rodowe (rodzinne), [Górniewicz 1968; Mrózek 1984], 7) służebne (zawodowe), 8) etniczne (gromadne) [por. Karaś 1968: 352–360] – pierwotnie określające odpowiednie grupy ludzi, wtórnie osady przez nich zamieszkiwane. Wyróżnione typy reprezentują najstarszą (np. nazwy patronimiczne, częściowo dzierżawcze, niektóre służebne i etniczne oraz rodowe) lub młodsze (np. kulturowe) warstwy nazewnicze; nazwy typograficzne zaś – nie tylko najstarszą, ale także wszystkie kolejne warstwy, w których są najliczniejsze oprócz dzierżawczych [Mrózek 2004: 68–69].

Lektura wielu innych publikacji, w których zostały opracowane zbiory toponimiczne, nie dostarcza przykładów nazw z końcówką ‘-e w mianowniku, które egzemplifikowałyby struktury w wymienionych grupach. Pojawiają się jedynie przykłady toponimów służebnych takich jak: Świniary: *Świniarze*, Winiary: *Winiarze* czy nazwy odzawodowe.

W opracowaniach dotyczących nazw terenowych będących mikrotoponimami, autorzy piszą, że specyfika tych nazw oznaczających w szerszym ujęciu odpowiednie obiekty niezamieszkane lądowe: pola, łąki, pastwiska, lasy, zagajniki, doły, wzniesienia czy stawy i potoki wśród nazw obiektów wodnych, związana jest m.in. z zasięgiem ich funkcyjnego obiegu, ograniczonym najczęściej do lokalnych wiejskich mikrowspólnot komunikatywnych, w których są tworzone spontanicznie i pokoleniowo, a często przekazywane lub uzupełniane w celu identyfikacji lub lokalizowania ważnych dla orientacji przestrzennej obiektów w trosce o ich wyróżnienia spośród innych takich samych lub podobnych struktur.

Owa funkcjonalno-komunikatywna właściwość jest podstawą stosowania dla nazw terenowych równorzędnego terminu – mikrotoponimy. „Zbiór nazw terenowych, czyli mikrotoponimie na tle nazw miejscowych wyróżniają: 1) właściwości genetyczno-motywacyjne, 2) związane z nimi właściwości formalno-strukturalne, 3) właściwości funkcjonalne [...]. Jednym z wyróżników mikrotoponimii jest zredukowany w stosunku do nazw miejscowych (nazw osad, wsi i miast) rejestr motywów nominacyjnych. Natomiast, podobnie jak

w wypadku innych toponimów, na zróżnicowanie motywacyjne wpływają czynniki chronologiczne i regionalne” [Mrózek 2004: 68–69]. W zasobie nazw tej grupy reprezentujących jest kilka przykładów z sufiksem ‘-e w mianowniku jak: *Brzezie, Gońce, Granice, Groble, Groblice* oraz nazwy komponowane typu: *Na Stefance, Chelmce nad Rzeką*. W literaturze przedmiotowej czytamy, że obserwujemy nietrwałość i zmienność nazw terenowych i to, że nie wszystkie mają szansę przejść do oficjalnego rejestru nazw miejscowych o szerszym zasięgu społeczno-komunikacyjnym. Nazwami z końcówką ‘-e w mianowniku i z podstawowym -n- w procesie derywacji zajmowała się B. Czopek-Kopciuch [2001: 112–123]. Autorka w poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie – czy wybrana grupa toponimów to nazwy dzierżawcze czy rodowe – stwierdziła: że te toponimy, które utworzone są od nazw osobowych i mają postać liczby pojedynczej, należałoby uznać za nazwy dzierżawcze, zaś motywowane przez nazwy osobowe i mające postać plurale tantum – za rodowe. Natomiast nazwy pochodzące od podstaw apelatywnych należy uznać za nazwy topograficzne [Czopek-Kopciuch 2001: 123]. Autorka stwierdza także, że w badanej grupie toponimów najwięcej jest nazw topograficznych – szczególnie na terenie województwa podkarpackiego i małopolskiego, mazowieckiego i śląskiego, a także w południowo-wschodniej części województwa lubelskiego. Natomiast nazw typu kulturowego w tej grupie jest niewiele.

B. Czopek-Kopciuch we wspomnianym opracowaniu ustaliła także, że nazwy zakończone na ‘-e, w mianowniku nie są wyraziste morfologicznie, aby móc je zanalizować, trzeba by brać pod uwagę zapisy historyczne oraz ich odmianę. Stosowanie jednego z kryteriów może być zawodne. Uwaga ta okazała się przydatna w procesie analizowania w tym opracowaniu wybranego typu toponimów i mikrotoponimów z sufiksem ‘-e w mianowniku. Pierwszym zaskoczeniem, w tym badaniu, okazała się duża liczba nazw z ‘-e, w mianowniku.

W słowniku *Nazwy miejscowości w Polsce. Układ a’ tergo* występuje ponad trzysta nazw, w rozmieszczeniu których odnotowujemy nazwy wszystkich województw w Polsce. Ze względu na możliwości interpretacyjne w niniejszym artykule, do analizy wybrano jedynie toponimy z końcówką ‘-e w mianowniku, których temat zakończony jest na spółgłoskę -rz, jak *Grabarze, Zatorze, Szymboryze*. Listę wybranego materiału otwiera nazwa *Grabarze* (śl) – a zamyka nazwa *Styczyrze* (śl).

Wizualne rozmieszczenie całego materiału zawiera mapka 1, na której zaznaczono ilościowo notowania nazw badanego typu i nazwy województw współcześnie obowiązujących na mapie administracyjnej Polski³.

³ Źródło wykorzystanego zarysu mapki administracyjnej Polski to: https://www.google.pl/search?q=Mapa+administracyjna+Polski,+zarys+wojew%C3%B3dztw&ie=utf-8&oe=utf-8&gws_rd=cr&ei=MMQTVe2ADY31aKzegqAE (dostęp: 15.10.2012). Treści wpisane pochodzą z badań własnych.

Mapa 1. Rozmieszczenie badanych nazw w poszczególnych województwach

Z powyższych zestawień wynika, że z największą liczbą nazw wybranego typu spotykamy się w województwach: małopolskim (70), mazowieckim (45), zachodniopomorskim (36), pomorskim (31), podkarpackim (30), śląskim (27), świętokrzyskim (27) i lubelskim (21). Można zatem stwierdzić, że badane toponimy w zasadzie rozmieszczone są w całej Polsce, po obu stronach Wisły, liczniej na południu Polski, mniej licznie na północy, gdyż nie bierzemy pod uwagę danych z województwa zachodniopomorskiego⁴ (36), a najmniejszą frekwencję nazw badanego typu obserwujemy na zachodzie Polski: w województwie dolnośląskim (10), w województwie opolskim (7) i w województwie lubuskim (5). Łącznie 345 notowań.

Ustalenie pochodzenia niektórych spośród badanych nazw jest bardzo trudne, gdyż dysponujemy w większości tych nazw zapisami form współczesnych. W kolejnych notowaniach obserwujemy zmienność statusu nazywanych obiektów i dochodzące elementy dyferencyjne takie jak: *Cegielnia*, *Gajówka*, *Leśniczówka*, *Grzęda*, *Koryta*, *Parcele*, *Pole*, *Zameczek*, *Folwark*, *Kolonia*, *Rędziny*, *Ostrowie*, *Wybudowanie*. Są to: a) zestawienia typu: *za cmentarze*: *Zacmentarze*; *Cegielnia*-

⁴ Tereny, na których nazwy ustaliły się po II wojnie światowej w wyniku działalności Komisji Ustalania Nazw Miejscowych, która przywracała pierwotne nazwy polskie oraz nazwy powstałe w wyniku twórczej aktywności mieszkańców tego regionu.

-Grabarze; Gajówka-Maziarze; Zaborze-Folwark; Gajówka-Zadobrze; Krajno-Zastawie; Załęże-Błotniarze; Skotnica-Przygórze (w znaczeniu zapewne ‘wygon’); Lipka-Podborze; b) inne elementy dyferencyjne jak: *Dolne, Górne, Drugie, Pierwsze, Duże, Małe, Nowe, Stare, Lewe, Prawe, Średnie, Wielkie*; c) nazwy części obiektów odróżniane przez takie elementy jak: *Kozy, Koty* czy *Kurze* – w zestawieniach: *Kurze-Miasto; Kurze-Grzędy*; d) elementy dyferencyjne wskazujące na dawne stosunki własnościowe: *Dworskie, Gospodarskie, Nowodworskie, Nowomiejskie, Popowskie*, np. w takim zestawieniu jak: *Świerczyn-Gospodarze*; e) lub po prostu wyrazy określające kierunki geograficzne: *-Południowe, -Północne*.

O nazwach tych trudno orzec czy denotują jeszcze odrębne wsie czy ich części lub czy wskazują na mikrotoponimy, będące częścią większych miast. W większości zapewne są to części wsi lub miast, które wcześniej były przysiółkami, a stały się osiedlami lub osobnymi wsiami. Autorki słownika *Nazwy miejscowości w Polsce. Układ a’tergo* [Jakus, Nowik 2010] również zmuszone były zrezygnować z podawania w hasłach informacji o podziale nazywanych obiektów na administracyjnie samodzielne i niesamodzielne. Autorzy dalszych, szczegółowych badań muszą więc sami sprawdzać status miejscowości, który denotuje dany toponim czy mikro-

Mapa 2. Rozmieszczenie nazw z motywacją topograficzną

toponim. Trudno też w tak bogatym zbiorze nieomylnie rozstrzygnąć wątpliwości, w której nazwie dominuje motywacja topograficzna, a w której kulturowa. Trudne jest także rozstrzygnięcie, który toponim utrwała nazwę osobową danego posesora, a który wskazuje na relacje zachodzące między nazwami na danym terenie. Podstawami wielu nazw są apelatywy, jak np. figura – *Przyfigurze*, tor – *Zatorze*; n. os.: Grzegorz – *Grzegorze*; Ścibor – *Ściborze*; Tomek – *Tomczarze*; n. os. będące nazwiskami współcześnie notowanymi jak np.: Babiarz – *Babiarze*; Smaciarz – *Smaciarze*; Majer – *Majerze*; n. zawodu, jak np.: Szklarz – *Szklarze*; Ślusarz – *Ślusarze*.

Mimo tych trudności – poniższa mapka ilustruje próbę klasyfikacji semantycznej w ujęciu synchronicznym zebranego materiału. Ustalenia te być może wymagają dalszych badań w zakresie ich historycznych zapisów i etymologii.

Największy udział w tworzeniu mikrotoponimów mają nazwy, dla których źródłem jest motywacja topograficzna. Podstawą są częste apelatywy jak ap. błonie ‘łaka’ – *Błoniarze*; ap. białe – *Bielarze*, ap. jawor – *Jaworze*; ap. bajoro – *Bajerze*. Podstawą są wyrażenia powstałe w drodze elipsy typu: za borem – *Zaborze*; pod górą – *Podgórze*, pod cmentarzem – *Podcmentarze*, przy jeziorze – *Przyjezierze*, biały bór – *Białoborze*. Licznie reprezentowaną grupą tego typu struktur są nazwy: *Zaborze* i *Podborze* (ponad 30 notowań!); *Jezierze*, *Objezierze*, *Podjezierze*, *Przyjezierze*, *Zajezierze* (ponad 20 notowań!). Rekordową ilość notowań wskazać można dla nazwy: *Zagórze*. Toponim *Zagórze* liczy łącznie 156 notowań, a wraz z licznymi elementami dyferencyjnymi tworzy 13 różnych zestawień [por. Jakus, Nowik 2010: 246].

W klasyfikacji tego typu toponimów kryteria znaczeniowe postulują zgodność ze znanymi realiami fizjograficznymi i w związku z tym przyjąć należy, że nazwa ma charakter topograficzny, ale kiedy dla danej nazwy możemy ustalić zgodność z realiami historyczno-kulturowymi, wówczas nazwa zyskuje charakter kulturowy. Przykłady występowania takich nazw są najliczniej notowane – jak widzimy w poniższym wykazie – w województwach południowej Polski.

Kryteria postulujące zgodność z realiami fizjograficznymi, historyczno-kulturowymi (o ile nazwa ma charakter topograficzny lub kulturowy) pozwalają klasyfikować niektóre nazwy jako topograficzne albo jako kulturowe z uwagi na dające się odczytać w podstawie informacje historyczno-kulturowe, determinujące podział leksykograficzny.

Kolejną grupę, trzecią pod względem ilości notowań, tworzą nazwy kulturowe. Etymony baz derywacyjnych ich podstaw słowotwórczych mają związek z nazwami obiektów, będących wytworami pracy ludzkiej oraz z nazwami obiektów stanowiących wytwory kultury duchowej. Są to w badanej grupie takie struktury odczasownikowe jak: od czasownika ogrodzić – *Ogrodzarze*, od mazać – *Maziarze*, od (za)grabiać – *Grabiarze* i od apelatywów – rzeczowników jak od ap. ceglarz – *Ceglarze*, od ap. ołtarz – *Ołtarze*, od wyrażen przyimkowych jak np. przy klasztorze – *Przyklasztorze*, pod dwor(em) – *Podedworze*; za dwor(em) – *Zadworze* z odmianką fonetyczną: *Podedwórze*, *Zadwórze*, także od wyrażenia za mur(em) – *Zamurze* lub od ap. komora – *Komorze*.

Mapa 3. Rozmieszczenie nazw z motywacją kulturową

Nazwy kulturowe występują w liczbie pojedynczej i jak pokazuje powyższa mapka, charakterystyczne są dla osadnictwa w województwach południowych oraz dla województwa mazowieckiego, i jest to porównywalny zakres jak dla nazw topograficznych. Pojedyncze notowania można wskazać w województwach: dolnośląskim, lubuskim, opolskim i podlaskim.

Na podstawie badania nazw topograficznych zapewne można wzbogacić wiedzę o zmianach w topografii terenu, a na podstawie badania nazw dzierżawczych weryfikować odległą w czasie wiedzę historyczną – wiedzę o dawnych posesorach.

Wśród nazw dzierżawczych są takie przykłady jak: *Grzegorz*, *Łazarz*, *Niemirz*, *Sąborz*, *Ściborz*, *Szymborz*, które z dużym prawdopodobieństwem można sklasyfikować właśnie jako nazwy dzierżawcze, a nie jako nazwy rodowe; materiał wyekscerpowany ze słownika *Nazwy miejscowości w Polsce* [Jakus, Nowik 2010] nie dostarcza danych historycznych, potwierdzających ich dzierżawczy charakter. Na mapce nr 4 pojawia się zaledwie 16 notowań i w niektórych przypadkach klasyfikacja jest niepewna, gdyż tylko dla niektórych notowania historyczne potwierdzają dzierżawczą motywację. Na przy-

Mapa 4. Rozmieszczenie nazw dzierzawczych

kład *Grzegorz* – wieś w powiecie piskim, gm. Orzysz, w województwie warmińsko-mazurskim, lokowana w 1437 r., notowana w czasach pruskich jako *Gregersdorf*. Nazwa wielowiekowa, utrwalająca prawdopodobnie imię posesora. Na imię posesora wskazuje też nazwa *Szymborze*. Już w średniowieczu tworzone od im. *Sambor* takie nazwy jak: *Samborze*, gdyż nazwę *Samborz*, możemy objaśnić jako toponim utworzony od ps **sąborъje* ‘kompleks borów’, gdzie przedrostek „są” oznaczał ‘współ, razem’. Wymowę nagłosowego *S* zamiast *Sz* traktuje się jako odejście od gwarowej wymowy *Sz* (przejście -a- w -ą-/-y-) tak jak w nazwie *Szamocin* zamiast *Samocin* czy podobnie *Szamotoły* zamiast – *Samotoły*.

Kasieńczyarze – nazwa ta potwierdza mikrotoponimiczny charakter wielu spośród nazw miejscowości w badanej grupie; obecnie obiekt o tej nazwie należy do Łomnicy-Zdroju.

Łazarze – wieś notowana w roku 1580, w pow. grajewskim, także w gm. Rajgród (w województwie podlaskim). K. Rymut [1996–2007] podaje, że jest to nazwa utworzona od im. *Łazarz* w l. mn., a E. Rzetelska-Feleszko pisze, że takie formy są wtórnie utożsamiane z formami l. mn. [1998: 204].

Niemierze – wieś sołecka w zachodniopomorskim, w powiecie kołobrzeskim, w gminie Siemysł, której nazwę wyprowadzamy od n. os. Niemir/Niemier. W słownikach czytamy, że wieś posiada średniowieczną historię. Jest wzmiankowana w 1276 r. – jako własność kapituły kamieńskiej [por. Rymut 1996–2001: s.w.]. Rozmieszczenie nazw relacyjnych zob. mapka 5.

Mapa 5. Rozmieszczenie nazw relacyjnych

Z danych, przedstawionych na mapce 5 wynika, że nazwy relacyjne notowane są najliczniej w województwie mazowieckim i w województwie podkarpackim, cztery zanotowano także w województwie zachodniopomorskim, ale nazw z tego obszaru nie uwzględniamy w statystyce, gdyż są to tereny, na których formy tych toponimów ustaliły się po II wojnie światowej w wyniku działalności Komisji Ustalania Nazw Miejscowych. Nazwy relacyjne stanowią zresztą w badanym zbiorze najmniejszą grupę. Nie mieszczą się w przedstawionej klasyfikacji znaczeniowej, jako zbiór nazw – rezultatów transtoponimizacji. Istotną ich cechą jest podwójna relacja między bazą pochodną i podstawową nazwą miejscową, terenową czy wodną oraz innymi nazwanymi obiektów terenowych. W bazach tych nazw zostały utrwalone relacje, które inspirowały, dostarczały motywów pozajęzykowych między nazwami a obiektami.

Różnice motywacyjno-formalne pozwalają zwykle rozróżnić nazwy ponowione. Na przykład toponimy takie jak: *Pomorze* – n. regionu: *Pomorze* – n. miejsc; *Zabrze* – n. miasta: *Zabrze* – n. miejsca; *Wzgórze* – to toponim wskazujący na liczne obiekty terenowe. Obiekty terenowe, nazywające się *Wzgórze* pojawiają się na mapie z różnymi elementami dyferencyjnymi jak: *Wzgórze Przemysława*, *Wzgórze Nowotki*, *Wzgórze-Leśniczówka*. W grupie tej dostrzegamy także nazwy terenowe utworzone na bazie nazw rzek: *Zaodrze*, *Zatybrze*. Nazwy przeniesione w tej grupie pojawiają się mniej licznie, ale jako nazwy odzawodowe, np. *Bednarze*, *Garbarze*, *Gontarze*, *Karczmarze*, *Olejarze*, *Młynarze*, *Mydlarze*, *Rybarze*, *Siedlarze*, *Szklarze*, *Ślusarze*. Łącznie odnajdujemy 25 takich nazw. Przedstawione wyniki badania potwierdziły, że jednym z wyróżników mikrotoponimii jest zredukowany w stosunku do nazw miejscowych (nazw osad, wsi i miast) rejestr motywów nominacyjnych.

Podsumowanie

Na zakończenie tego synchronicznie ujętego opisu nazw z końcówką ‘-e w mianowniku – należałoby dodać, że zasięgi komunikatywnego obiegu toponimów wyznaczają różnicująco trzy główne poziomy społeczno-kontakty językowego: ogólny (czyli ogólnonarodowy), regionalny i lokalny. Na poziomie lokalnym kształtują się stosunki nazewnictwa w obrębie mikrowspólnot wiejskich i miejskich, decydujące o jakościowych i ilościowych właściwościach takich np. zasobów, jak mikrotoponimia – obejmująca nazwy terenowe lądowe i wodne. Wspomniane poziomy kształtowania i obiegu nazw własnych krzyżują się z płaszczyznami innego układu, modelowanego przez właściwości i charakter kontekstu społeczno-komunikatywnego, mianowicie z płaszczyznami oficjalności i nieoficjalności aktów nazwotwórczych, znacznie różnicujących sferę stosunków onimicznych [Mrózek 2000: 174].

Dla wielu nazw w badanej grupie są to zasięgi regionalne i poziom nieoficjalności charakterystyczny dla mikrotoponimów (np. n. m. *Kasieńczyarze*). Badane mikrotoponimy nie stanowiły i nie stanowią konkurencji wobec nazw oficjalnego nazewnictwa.

Historia wielu nazw i ich obieg są ściśle związane z tym, jaką „troską” otaczają ją użytkownicy wspólnot językowych. Często giną pamiątki językowe ludzi, którzy tworzyli kulturę danego regionu, utrwaliли w nazewnictwie ciekawe dzieje swego regionu. Z upływem czasu nazwa niekiedy nabiera nowych, dodatkowych skojarzeń, zabarwień emocjonalnych, które mogą stać się motywem do przenoszenia tych najbardziej znanych nazw na inne obiekty. Z takimi procesami mamy też do czynienia w wybranej grupie toponimów z końcówką ‘-e w mianowniku po spółgłosce -rz- kończącej temat wyrazu. Wiele z nich właśnie z upływem czasu stała się zabytkiem językowym, przejawem dziedzictwa językowego społecz-

ności, która je wytworzyła [Zierhofferowie 2006: 356-360; Wolnicz-Pawłowska 2005: 151–171; Czaplicka-Jedlikowska 2009].

W procesie nominacji użytkownicy kierują się głównie motywacją topograficzną. Zwykle bywa ona dwójaka: charakteryzująca oraz lokalizująca w czasie i w przestrzeni dany toponim. Z analizy wybranego w tym opracowaniu materiału wynika, że mikrotoponimy utrwalają istotne cechy geograficzne terenu, np.: *Bajerze*, *Błoniarze*, *Kurze*, *Przyjurze*; różnorodność flory, np.: *Dębogórze*, *Jaworze*, *Perze*; dawne nazwy miejsc pracy, np.: *Smolarze*, *Dziechciarze*, miejsca znane z występowania przedstawicieli różnorodnej fauny jak: *Bobrze* (od ap. bóbr); *Ząbrze* (od ap. ząbr ‘żubr’), *Kolbierze* (od ap. kolbiec ‘kobuz’), nazwy osobowe dawnych posesorów: *Grzegorze*, *Łazarze*, *Szymborze*, *Ściborze*, *Tomczarze*.

Wykaz skrótów

- ap. – apelatyw
- im. – imię osobowe
- n. – nazwa własna
- n. os. – nazwa osobowa
- suf. – sufiks

Bibliografia

- Borek Henryk, 1988, *Nazwy relacyjne w toponimii*, [w:] Karol Zierhoffer (red.), *V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna. Księga referatów*, Poznań.
- Czaplicka-Jedlikowska Maria, 2009, *O znaczeniu bazy apelatywnej bab’-i, babi-a w toponimii Bydgoszczy*, [w:] Małgorzata Święcicka, *Polszczyzna bydgoszczan. Historia i współczesność*, cz. 4, Bydgoszcz, 47–53.
- Czopek-Kopciuch B, 2001, *Tuchanie, Uchanie – nazwy miejscowe dzierzawcze czy rodowe?* [w:] Aleksandra Cieślukowa, Barbara Czopek-Kopciuch (red.), *Toponimia i oronimia*, Kraków, 113–123.
- Górniewicz Hubert, 1968, *Studia nad rodowymi nazwami miejscowości w języku polskim. (Synteza)*, Gdańsk.
- Jakus-Borkowa Ewa, Nowik Krystyna, 2010, *Nazwy miejscowości w Polsce. Układ a’tergo*, Opole.
- Karaś Mieczysław, 1968, *W sprawie polskiej terminologii onomastycznej*, „Onomastica” XIII, 352–360.
- Mrózek Robert, 1984, *Nazwy miejscowe dawnego Śląska Cieszyńskiego*, Katowice.
- Mrózek Robert, 1990, *System mikrotoponimiczny Śląska Cieszyńskiego XVII wieku*, Katowice.
- Mrózek Robert, 2000, *Terytorialno-etniczne i komunikatywne zasięgi komponentów onimicznej sfery języka*, [w:] Robert Mrózek (red.), *Kultura, język, edukacja*, t. 3, Katowice.
- Mrózek Robert, 2004, *Nazwy miejscowe (toponimia)*, [w:] Robert Mrózek (red.), *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*, Katowice.
- Rospond Stanisław, 1958, *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych*, „Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, seria A, 58.
- Rospond Stanisław, 1984, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław.

- Rymut Kazimierz (red.), 1996–2007, *Nazwy miejscowe Polski*, t. 1–7, Kraków.
- Rzetelska-Feleszko Ewa (red.), 1998, *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, Warszawa–Kraków.
- Taszycki Witold, 1946, *Słowińskie nazwy miejscowe. Ustalenie podziału*, Prace Komisji Językowej” PAN, nr 29, Kraków.
- Wolnicz-Pawłowska Ewa, 2005, *Baba w polskiej toponimii*, „Onomastica” L, 151–171.
- Zierhofferowie Zofia i Karol, 2006, *Jeszcze raz o nazwie Babimost i terminie hydro- i topograficznym BABA ‘bagno, trzęsawisko’*, „Onomastica” LI, 356–360.

Maria Czaplicka-Jedlikowska

Toponyms as group with a primary ‘-e

(Summary)

The here to fore monographs compiled on the basis of historical material prove how much valuable information can be found in archives. Documentation of materials gathered from the dictionary entitled ‘*Nazwy miejscowości w Polsce. Układ a tergo*’, ed. by E. Jakus-Borkowa and K. Nowikowa, proves that the collection of acquired names is extremely rich (380 names) and interesting. Half of the collection comprises topographic (*Podjaworze, Śródborze, Zagórze*) and cultural names (*Ołtarze, Podworze, Zatorze*). The remaining part of the collection is names registering existence of game and domestic animals (*Kozarze, Turze*). However, the most interesting group includes eponyms such as: *Grzegorze, Łazarze, Niemierze, Samborze / Szymborze* and *Ślawoborze* which have a distinct microtoponymic function (former parts of castellany, chapter or a village) located in various parts of Poland (podkarpackie, mazowieckie, podlaskie, warmińsko-mazurskie, kujawsko-pomorskie) from the 13th to 15th century.

Słowa kluczowe: toponimy z końcówką ‘-e, mikrotoponimy, dziedzictwo kulturowe języka.

Keywords: toponyms as group with a primary ‘-e, microtoponyms, language cultural heritage.